

УДК 336.2; 330.1

Пасєнтко Т. В., к.е.н., доц.,
докторант кафедри фінансів,
ДВНЗ «КНЕУ імені Вадима Гетьмана»

ІНСТИТУЦІОНАЛЬНІ ПІДХОДИ В МЕТОДОЛОГІЇ ФІСКАЛЬНОГО РЕГУЛЮВАННЯ ФІНАНСОВИХ ПОТОКІВ

Стаття присвячена проблемам удосконалення методології фінансового регулювання фінансових потоків. Обґрунтовано доцільність застосування інституціональних підходів у методології фінансового регулювання фінансових потоків.

Статья посвящена проблемам усовершенствования методологии фискального регулирования финансовых потоков. Обоснована целесообразность использования институциональных подходов в методологии фискального регулирования финансовых потоков.

The article deals with problems improving methodology of fiscal regulation of financial flows. The practicability using institutional concepts in the methodology of fiscal regulation of financial flows is proved.

Ключові слова: фінанське регулювання, інституціональна теорія, інституціональна деформація.

Ключевые слова: фискальное регулирование, институциональная теория, институциональная деформация.

Key words: fiscal regulation, institutional theory, institutional deformation.

Постановка проблеми. Сучасний стан розвитку як світової, так і національної економічної системи вимагає активного дослідження динаміки поточкових величин, у тому числі і фінансових потоків, які формують основу фінансового забезпечення економічного розвитку. Чутливість фінансових потоків до зміни векторів фінансового регулювання вимагає глибинних досліджень механізмів їх перерозподілу. Дослідження будь-яких процесів має ґрунтуватись на відповідному методологічному інструментарії, оскільки безсистемне використання набору методів, способів і підходів може призвести до викривлення результатів досліджень. Формування оптимальної моделі фінансового регулювання є неможливим без системного дослідження минулого, моніторингу сучасної ситуації та прогнозування майбутнього. Таке дослідження безумовно вимагає вироблення відповідної системи пізнання.

Аналіз останніх джерел та публікацій. Традиційною методологією наукових досліджень у сфері фінансового регулювання протягом кількох останніх десятиріч є неокласична теорія економіки добробуту та посткейнсіанські напрями. Однак специфіка перерозподілу фінансових потоків протягом останніх двадцяти років свідчить про необхідність врахування не тільки формальних, але і неформальних чинників, що може забезпечити використання здобутків інституціональної теорії.

Надбаннями інституціональної теорії вже успішно користуються вітчизняні економісти [1—3] при дослідженні окремих аспектів розвитку суспільного життя. Однак роль інституціоналізму як методологічної основи фінансового регулювання фінансових потоків залишається малодослідженою.

Постановка завдання. Виходячи з викладеного, метою нашої роботи є обґрунтування доцільності застосування інституціональних підходів у методології фінансового регулювання фінансових потоків.

Виклад основного матеріалу. Як у західній, так і у вітчизняній літературі протягом останніх двадцяти років активно обговорюються причини низької ефективності ринкових реформ у країнах пострадянського простору, у т.ч. в Україні. Фахівці називають різні причини провалу реформ у фінансовій системі, однак, на наш погляд, одним з домінуючих факторів для України є не сформованість інституціональної структури як суспільства в цілому, так і фінансової системи зокрема.

Для України процес формування інститутів є новим, тому застосування інституціональної методології у теорії фінансів у цілому та у фіскальному регулюванні зокрема може стати одним з ключів до відповідей на багато запитань. Використання методології інституціоналізму потребує окреслення дослідницької схеми за допомогою якої можна вивчати особливості фінансових відносин. У якості відправної точки можна скористатися дослідницькою схемою, яка була запропонована Н. Флігстином і складається з наступних елементів [4]: інституціональні утворення, які дозволяють агентам організовувати діяльність на ринках; мотиваційна структура агентів, що визначає спонукальні мотиви їх діяльності; концепції контролю, які допомагають виробити розуміння господарських процесів і стратегію власної діяльності. Названі елементи пов'язані наступним чином: інституціональні утворення діють на структуру мотивів економічних агентів і спільно виражаються в концепціях контролю. Проектуючи це на фіскальне регулювання, виявляємо, що його, як і будь-яке інше системне явище, можна розглядати як певний впорядкований набір інститутів (інституціональних утворень), які створюють своєрідні матриці фінансової поведінки і визначають обмеження для економічних суб'єктів, що формуються у рамках системи координації перерозподілу фінансових потоків.

Також елементами методологічної схеми дослідження є система понять та операційних визначень, які можуть бути використані для опису параметрів функціонування досліджуваної системи. До системи основних понять, які описують порядок взаємодії економічних агентів, відносяться інститут, інституція, інституціональні деформації та трансакційні витрати. Ключовим поняттям теорії і методології інституціоналізму є інститут, яке представники інституціональних течій найчастіше розглядають у якості певних обмежень, аргументуючи це тим, що в усі часи люди здійснюють свою діяльність з урахуванням обмежень, які встановлюються державою, релігією або іншими членами суспільства [2]. Проаналізувавши підходи різних науковців до визначення сутності інституту, інституції та їх ролі в організації суспільства, можна виділити наступні риси, притаманні інституту (рис. 1).

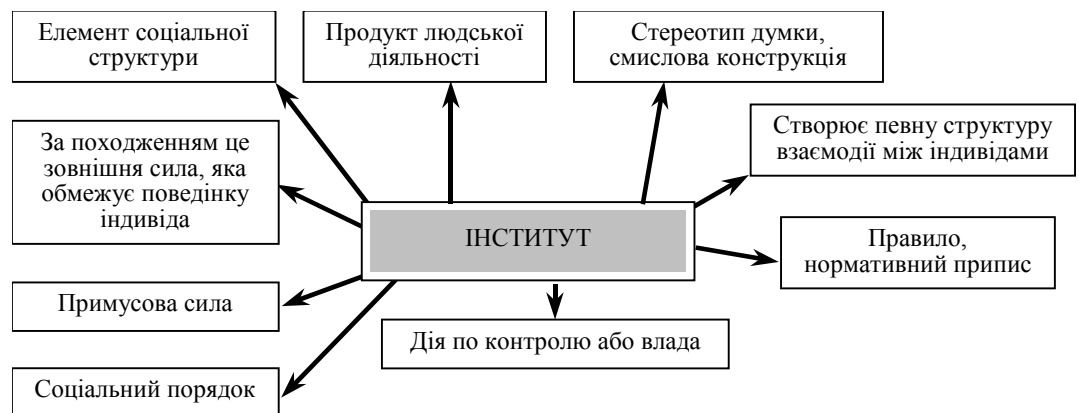

Рис. 1. Характерні риси інституту

Джерело: складено автором

Такі риси притаманні будь-якому інституту, у тому числі й інститутам фіскального регулювання. Маючи такі характеристики, інститути фіскального регулювання формують середовище, яке сприяє оптимальному перерозподілу фінансових потоків. Однак якщо інститут не повною мірою відповідає вказаним характеристикам, його ефективність може виявитися сумнівною. Як наслідок, у перерозподілі фінансових потоків утворюються деформації, які спричиняють нестачу фінансових ресурсів в одних секторах економіки та їх надлишок в інших.

Інституту фіскального регулювання, як сукупності правил поведінки та смисловій конструкції, притаманні такі ознаки:

1. Інститути фіскального регулювання необхідно розглядати на макрорівні як результат суспільного визнання. Не маючи суспільного визнання, навіть закріплений законодавчо, інститут не буде повноцінно виконувати свої функції. Прикладом може слугувати таке явище як ухилення від сплати податків. У цілому, економічні суб'єкти визнають існування таких інститутів, як податкова система та податкове адміністрування, але не вважають за необхідне сплачувати у повному обсязі податки через надмірне податкове навантаження або недостатній рівень зворотних державних послуг.

2. Інститут пов'язується з організаційним чи правовим оформленням, яке забезпечує легітимність цього явища. Законодавче та організаційне закріплення для багатьох інститутів є обов'язковим, таке закріплення не тільки забезпечує легітимність їх функціонування, але дозволяє забезпечити фінансову безпеку держави.

3. Будь-який інститут — це сфера існування та підґрунтя отримання різноманітних форм доходу, а також їх подальшого розподілу. Інститути фіскального регулювання можна досліджувати через ті функції, які вони виконують у фінансовій системі. З цієї позиції про неефективність інститутів фіскального регулювання може свідчити надмірний перерозподіл фінансових потоків на користь тіньового сектору економіки через вищу норму доходності в ньому.

4. Інститут, як «стереотип думки», логічно відносити до феномену культури. Проте інститути фіскального регулювання це і правила, нав'язані ззовні, і результати освоєння цих правил економічними суб'єктами. Якою б не була природа інститутів, у реальному сучасному житті вони набувають форми правових норм, традицій, неформальних правил, культурних стереотипів.

На основі дослідження здобутків учених-інституціоналістів [5—8], можемо виділити такі характерні риси, які властиві інституціоналізму як методології дослідження:

1. Часткова відмова від передумов оптимізації та методологічного індивідуалізму. Це зумовлено тим, що економічний агент не може бути «раціональним оптимізатором», який діє відірвано від суспільства.

2. Акцент на дослідженні економічних змін. Ринкова економіка як глобальна система є динамічною, всі її складові, у тому числі і фінансова система, є динамічними системами, які перебувають у постійному розвитку і русі.

3. Врахування історичного фактора. Вихідним положенням має бути те, що минуле змінити не можна, тому треба враховувати, що різноманітні динамічні феномени, які є наслідками минулого розвитку, можуть призвести до неоптимальних для економіки результатів. До таких феноменів можна віднести прояви залежності від минулого шляху розвитку, кумулятивну причинність, блокування тощо.

4. Врахування соціального фактора. Створення навіть ідеальних формальних інститутів не гарантує досягнення бажаної мети (наприклад, досягнення сталого економічного розвитку). Це пояснюється тим, що формальні інститути можуть суперечити неформальним (які і є важливим соціальним фактором). Доки така суперечність не буде розв'язана функціонування формальних інститутів буде неповноцінним.

5. Фокусування на людському чиннику. Саме врахування людського чинника дає інституціональній теорії значні переваги, порівняно з іншими методологічними напрацюваннями. Як справедливо зазначає А. Гальчинський, роль індивідуальних уподобань в економічних процесах є принциповою, а суб'єктивність вибору, у свою чергу, стимулює прояви хаосу в економічних системах, які виникають у результаті зіткнення цих інтересів, суб'єктивних і суспільних цілей [10]. Ф. Хайек зазначає, що у багатьох випадках у процесі прийняття рішень окремими індивідами власні інтереси та інстинкти беруть гору над доказами раціональності [8].

Застосування інституціональних підходів у методології фіскального регулювання фінансових потоків, яка ґрунтується на синтезі інституціональних течій (новий інституціоналізм, неоінституціоналізм, теорія прав власності, теорія трансакційних витрат, нова економічна історія), дозволяє пояснити проблеми фіскального регулювання фінансових потоків з точки зору виникнення інституціональних проблем (деформацій) у фінансових системах більшості країн. Якщо формальні інститути не відповідають умовам життєдіяльності економічних суб'єктів, а держава продовжує

штучне насадження таких норм, рано чи пізно це призведе до інституціональних деформацій (сутність і види інституціональних деформацій в українській економіці описані А. Гриценком [1, с. 156]).

Виникнення інституціональних деформацій пов'язане із змінами поведінкової моделі з довгострокової на короткострокову, особливо якщо вигода економічного агента в короткостроковому періоді має більшу ймовірність і є вагомішою. Така ситуація обмежує, у першу чергу, інвестиційну активність у країні, оскільки у випадку інституціональних деформацій зростає ризик перерозподілу власності, а, значить, і не отримання прибутку від здійснених інвестицій. Найпоширенішими інституціональними деформаціями є інституціональні пастки (табл. 1).

Таблиця 1

ІНСТИТУЦІОНАЛЬНІ ПАСТКИ У ФІНАНСОВІЙ СФЕРІ

Вид	Характеристика
Бартер	Витіснення товарно-грошових відносин грошовими, переважно тіньового характеру
Ігнорування платіжної дисципліни	Виникнення великих обсягів дебіторської та кредиторської заборгованості, яку неможливо урегулювати
Ухилення від сплати податків	Відсутність позитивних реакцій платників податків на податкові реформи, приховування реальних об'єктів оподаткування
Пастка відсоткових ставок	Перевищення рівня рентабельності відсотковими ставками за користування кредитами
Валютна	Доларизація економіки
Пастка низької оплати праці	Падіння внутрішнього попиту при необхідності його стимулювання
Інфляційна спіраль непродуктивної економіки	Розвиток інфляційних процесів на фоні падіння виробництва
Пастка низького рівня організованих заощаджень	Підвищення доходів населення не сприяє збільшенню організованих заощаджень, а супроводжується зростанням обсягів готівки поза банками
Пастка неефективного зростання сектору фінансового посередництва	Невиконання (або неефективне виконання) фінансовими посередниками функції трансформації заощаджень в інвестиції, віддання переваги спекулятивним операціям
Пастка формування доходної частини бюджету	Збільшення податкового навантаження призводить до згортання економічної активності, зменшення податкових надходжень та збільшення не-офіційного сектору економіки
Пастка бюджетного дефіциту	Фінансування дефіциту бюджету виступає джерелом покриття поточних видатків (пасивний дефіцит)

Джерело: побудовано автором на основі [9, с. 76]

Утворення інституціональних пасток у фінансовій сфері обумовлене поведінкою економічних агентів, які, наслідуючи свої інтереси, нехтують інтересами решти учасників фінансових відносин. У свою чергу наявність інституціональних пасток у фінансовій сфері спричиняє інституціональні деформації у механізмі фіскального регулювання фінансових потоків, що відповідним чином позначається на його ефективності (табл. 2).

Таблиця 2

ІНСТИТУЦІОНАЛЬНІ ДЕФОРМАЦІЇ
У МЕХАНІЗМІ ФІСКАЛЬНОГО РЕГУЛЮВАННЯ ФІНАНСОВИХ ПОТОКІВ

Вид	Характеристика	Наслідки для перерозподілу фінансових потоків
Ухилення від сплати податків	Відсутність позитивних реакцій платників податків на податкові реформи, приховування реальних об'єктів оподаткування	Перерозподіл фінансових потоків на користь неформального сектору економіки, недоотримання очікуваних податкових надходжень до бюджету
Деформація регуляторного потенціалу оподаткування	Відсутність позитивних реакцій економічних агентів на податкові стимули	Зменшення іноземних інвестицій, переважання неорганізованих заощаджень над організованими, квола трансформація заощаджень у інвестиційний капітал

Закінчення табл. 2

Вид	Характеристика	Наслідки для перерозподілу фінансових потоків
Низька ефективність бюджетних витрат	Збільшення витрат бюджету не супроводжується позитивними економічними змінами	Перерозподіл фінансових потоків на користь трансфертів, зменшення перерозподілу фінансових потоків на користь реального сектору економіки
Пастка бюджетного дефіциту	Фінансування дефіциту бюджету виступає джерелом покриття поточних видатків (пасивний дефіцит)	Перерозподіл фінансових потоків на обслуговування державного боргу, зменшення перерозподілу фінансових потоків на користь реального сектору економіки
Деформація фіскального потенціалу оподаткування	Поєднання надмірного фіскального навантаження на платників з податків з адміністративним	Зменшення податкових надходжень до бюджету внаслідок ерозії податкової бази, зростання обсягів неформальних фінансових потоків внаслідок корупції

Джерело: складено автором

Формування інституціональних пасток відбувається у терміни швидші, ніж вихід з них. Це пояснюється тим, що зміна моделі поведінки з орієнтуванням на довгострокові перспективи вимагає більшого часового лагу, який обумовлений розривом у часі між прийняттям рішення і отриманням вигоди. Вихід з інституціональної пастки є тяжким і тривалим, він може відбутися революційним та еволюційним шляхом. Революційний шлях означає нову біфуркаційну точку, яка практично завжди провокує виникнення нової кризи або є її наслідком. На сьогодні це небезпечно через можливість поглиблення турбулентності в економіці, яка може стати причиною виникнення нових інституціональних деформацій або поглиблення існуючих. Однак з іншого боку вона може стати поштовхом до подолання існуючих деформацій і формування нових ефективних інститутів.

Будь-які інституціональні деформації є неефективними стійкими нормами або інститутами. Стійкість інституціональної деформації означає, що тривалий час вона може мати вплив на фінансову систему лише частково змінюючи свої параметри при нетривалих зовнішніх впливах, після чого знову повертатися до неефективної рівноваги. Інституціональну рівновагу можна розглядати як ситуацію, в якій при даному співвідношенні сил гравців і контрактних відносин, утворюючих економічний обмін, жоден з гравців не вважає вигідним для себе витрачати ресурси на реструктуризацію угод. Інституціональна рівновага визначає умови для стабільного функціонування фінансової системи за даних обмежень.

На наш погляд, формування повноцінного інституціонального середовища є процесом складним і трудомістким, однак ігнорування специфіки функціонування інститутів призводить до неотримання бажаних результатів, що особливо чітко видно у фінансовій сфері. Можна підвести підсумок, що правила (формальні і неформальні) розробляються з метою зменшення невизначеності, тому їх корисність зводиться до мінімуму або взагалі втрачається, якщо вони змінюються досить часто. Враховуючи неформальний аспект інституту, ідеальні правила, запозичені в одній країні, навряд чи будуть такими ж ідеальними в іншій. Саме тому кожна країна має працювати над формуванням власних інституціональних утворень, у тому числі фінансових, і сприяти їх ефективному функціонуванню.

Однією з характерних рис інституціональних течій, яка відрізняє їх від інших, є фокусування на тому, що у реальному житті більшість економічних явищ є динамічними, такими, що постійно змінюють форму існування. Саме тому у дослідженні фіскального регулювання фінансових потоків застосування інституціональних теорій є актуальним — вони дозволяють швидко змінювати фокус із «запасу» (статичної величини) на «потік» (величину динамічну).

Вказані характеристики визначають особливості інституціоналізму як методології фіскального регулювання (табл. 3).

Таблиця 3

ХАРАКТЕРНІ РИСИ ІНСТИТУЦІОНАЛІЗМУ ЯК МЕТОДОЛОГІЇ ФІСКАЛЬНОГО РЕГУЛЮВАННЯ

Характерна риса	Значення у фінансовому регулюванні
Часткова відмова від передумов оптимізації	Дає змогу точніше визначати можливі сценарії поведінки економічних суб'єктів з урахуванням не тільки мотиву максимізації прибутку, але і поведінкових факторів
Акцент на економічних змінах, динамічності розвитку	Створює передумови для розробки гнучкого фінансового інструментарію, який може бути швидко адаптований до економічних змін, навіть турбулентного характеру
Врахування історичних факторів	Дає змогу пояснити чому запозичені фінансові інститути виявляються неефективними або взагалі не приживаються
Врахування соціальних факторів	Дозволяє обґрунтувати, чому інститути, які не є результатом соціалізації, не здатні ефективно функціонувати
Врахування індивідуалістичних проявів	Дає змогу пояснити, чому не всі заходи фінансового регулювання виявляються ефективними, навіть у випадку успішності їхнього застосування в інших країнах

Джерело: складено автором

Часткова відмова від передумов оптимізації обумовлена тим, що учасники фінансових відносин приймають рішення в умовах неповної інформації, тому не можна очікувати від них прийняття абсолютно оптимальних рішень. Динамізм сучасного розвитку економічних систем обумовлює необхідність у більшій гнучкості регуляторних механізмів, у т.ч. фінансних. При цьому швидка зміна інститутів фінансового регулювання (як за рахунок створення власних, так і за рахунок їх запозичення за кордоном) містить у собі небезпеку формування нових інституціональних пасток, якщо такі інститути не пройшли етап соціалізації (тобто не були сприйняті суспільством). Внаслідок цього фінансова система страждає від таких явищ, як тіньовий рух фінансових потоків, конвертація, ухилення від оподаткування. Методологія інституціоналізму дозволяє зрозуміти глибинні причини цих явищ та усунути передумови їх виникнення. Рішення щодо фінансового регулювання фінансових потоків приймаються окремими індивідами, які здатні діяти виходячи зі своїх власних інтересів, а не з інтересів суспільства. Ця тенденція посилюється разом із збільшенням інституціональних деформацій. Таким чином, методологія інституціоналізму дає змогу пояснити наявність провалів у механізмах фінансового регулювання та зменшити ризик їх виникнення у майбутньому.

Висновки з проведеного дослідження. Підсумовуючи викладене, можна визначити наступні особливості інституціональних підходів у методології фінансового регулювання фінансових потоків:

1. Методологія інституціоналізму може бути застосована при дослідженні коротко- та середньострокових процесів. Її застосування при дослідженні довгострокових процесів вимагатиме додаткової корекції, оскільки у довгостроковому періоді поведінка економічних суб'єктів суттєво зміниться, також суттєвих змін зазнають мотиви діяльності членів суспільства.

2. Застосовуючи інституціональні підходи можна аналізувати агреговані фінансові та соціально-економічні показники на рівні держави. Ми акцентуємо увагу на доходах, витратах, дефіциті бюджету та впливу механізму їх формування на перерозподіл фінансових потоків між секторами економіки.

3. Інституціональний інструментарій дає змогу своєчасно виявляти наявність інституціональних деформацій у фінансовому регулюванні та причини їх виникнення, своєчасно вносити корективи у фінансове регулювання з урахуванням необхідності ліквідувати виявлені деформації, що, у свою чергу, дозволить підвищити ефективність фінансового регулювання фінансових потоків.

Загалом застосування інституціонального інструментарію дозволяє знайти ефективні механізми узгодження інтересів економічних агентів і тим самим забезпечити оптимальний перерозподіл фінансових потоків між секторами економіки.

Література

1. *Грищенко А. А.* Особливості інституційної архітектури українського суспільства XXI століття [монографія] / В кн. «Економіка України: стратегія і політики довгострокового розвитку/ За ред. акад НАН України В. М. Гейця. — К.: Ін-т економ. прогноз., Фенікс, 2003. — С. 155 — 172.
2. *Прутська О.* Інституціоналізм і проблеми економічної поведінки в перехідній економіці [монографія] / О. Прутська. — К.: Логос, 2003. — 256 с.
3. *Якубенко В. Д.* Базисні інститути у трансформаційній економіці [монографія] / В. Д. Якубенко. — К.: КНЕУ, 2004. — 252 с.
4. *Fligstein N.* Markets as Politics: A Political-Cultural Approach to Market Institutions/ Fligstein N. // American Sociological Review. — 1996. — V.6. — P. 656—673.
5. *Норт Д.* Інституції, інституційна зміна та функціонування економіки. / Пер. з англ. І. Дзюбка, К.: Основи, 2000. — 198 с.
6. *Эггертсон Т.* Экономическое поведение и институты / Пер. с англ. — М.: Дело, 2001. — 408 с.
7. *Williamson O.* The new institutional economics: taking stock, looking ahead// Journal of economic literature. — 2000. — № 3. — P. 595—613.
8. *Hayek F. A.* Individualism/ F. A. Hayek / Hodges, Figgis & Co., Ltd., Dublin В. Н. Blackwell, Ltd., Oxford, 1946.
9. *Попов Е.* Трансакционные издержки в переходной экономике/ Е. Попов, В. Лесных // Мировая экономика и международные отношения. — 2006. — № 3. — С. 76.
10. *Гальчинський А.* Ренесанс методологічного індивідуалізму/ А. С. Гальчинський// Економічна теорія. — 2008. — № 2. — С. 3—21.

Стаття надійшла до редакції 15 квітня 2013 р.